

UTVÁŘENÍ KLIMATU ŠKOLY A ŠKOLNÍCH TŘÍD; PROBLÉM ŠIKANOVÁNÍ Z HLEDISKA PREVENCE A INTERVENCE; ŠIKANA A EFEKTIVNÍ STRATEGIE ZAMĚŘENÉ PROTI ŠIKANĚ

I. KLIMA ŠKOLNÍ TŘÍDY

I. 1. CO JE KLIMA ŠKOLNÍ TŘÍDY?

Klima společně vytvářejí všichni žáci, kteří docházejí do konkrétní školní třídy, ale také skupiny žáků, na které se třída většinou rozděluje a žáci stojící mimo tyto skupiny, jednotliví žáci a samozřejmě také učitelé vyučující v konkrétní třídě.

Termín klima třídy zahrnuje:

- *Obsahově* – ustálený způsob vnímání, hodnocení a reagování všech výše zmíněných aktérů na to, co se ve třídě děje, nebo co se dříve stalo, či co se očekává, že se odehraje. Důležité však je, jak klima vnímají ti, kteří se ho přímo zúčastňují, ne jaké klima objektivně je.
- *Časově* – jsou to jevy dlouhodobé, jsou typické pro konkrétní školní třídu a její učitele, mohou trvat i několik měsíců až let (na rozdíl od atmosféry třídy – viz níže.)

Učitelé si uvědomují, že každá třída, ve které vyučují, se během hodiny i o přestávkách chová jinak, že průběh hodiny se stejnou učební látkou může být v každé (byť paralelní) třídě jiný. Bylo by nemožné, najít dvě stejné třídy, které by na učitelovu práci reagovaly stejně. Do jedné třídy učitel chodí rád, do jiné velice nerad a toto se může lišit u jednotlivých učitelů, neboť stejná třída reaguje odlišně na různé učitele. Každá třída má totiž své zvláštnosti, vytváří zvláštní klima pro učitelovu práci. Toto si většinou učitelé vzájemně sdělují a vytváření tak nevědomky „pověst třídy“ v učitelském sboru.

Žáci ze zkušenosti vědí, že každý učitel se v jejich třídě chová jinak, že hodina se stejnou látkou proběhne s různými učiteli různě, i kdyby měli stejnou aprobaci. Žáci si také uvědomují, že každá třída, kterou navštěvovali se chová jinak vůči svým členům. Do některých tříd se žáci těší, cítí se tam velmi dobře a je jim líto, když ji musí opustit s koncem školní docházky. Existují však i třídy, ve kterých jsou někteří žáci nešťastní, zažívají posměch, napadání, mají strach mezi tyto spolužáky chodit.

V souvislosti s klimatem třídy se užívá i několika dalších termínů, které je nutno osvětlit. Umožňují rozlišovat sociálněpsychologické jevy podle jejich rozsahu, proměnlivosti, délky trvání a obecnosti:

- **Prostředí** – je to nejobecnější termín, týká se i jiných aspektů než sociálněpsychologických. Zahrnuje například architektonické aspekty (řešení učebny, její vybavení, velikost, rozmístění nábytku, možnosti změny tvaru), ergonomické (uspořádání pracovních míst učitele a žáků, vhodnost nábytku pro soustředěnou práci, rozmístění ovládacích prvků v učebně), estetické, hygienické (vytápění, větrání, osvětlení), akustické (úroveň hluku a šumu, odraz zvuku, akustika učebny) a podobně.
- **Atmosféra** – je naopak velmi úzký termín, vyjadřuje krátké trvání a vysokou proměnlivost. Atmosféra se ve třídě mění velmi rychle, zřídka trvá déle než jednu nebo několik vyučujících hodin, je situačně podmíněna. Známe například atmosféru ve třídě před písemnou prací, po velké přestávce, při odpoledním vyučování, po rvačce mezi žáky, atmosféru po sdělení, že odpadá nenáviděný vyučovací předmět, při zkoušení, atd.
- **Sociální klima** – zahrnuje dlouhodobé jevy, jsou po několik měsíců i let typické pro konkrétní třídu a učitele. Vytvářejí je všichni žáci v určité třídě, skupinky na které se třída rozpadá, jednotlivci, ale také sbor učitelů na dané škole a jednotliví učitelé vstupující do dané třídy. Sociální klima třídy je ovlivňováno také širšími jevy jako je klima školy a sociální klima učitelského sboru.
- **Klima školy** – termín širšího dosahu, je mu věnována druhá část tohoto referátu.

I. 2. VZNIK SPECIFICKÉHO KLIMATU TŘÍDY

Odborníci nejsou jednotní v názorech na to, kdo je zdrojem klimatu ve třídě. Někteří se domnívají, že hlavním zdrojem jsou žáci, že zejména oni klima své třídy vytvářejí. Jiní odborníci soudí, že klima třídy ovlivňují nejpodstatnějším způsobem učitelé, kteří v dané třídě vyučují, neboť učitel může svými vlastnostmi a svou rolí, kterou ve vyučování má, významně klima třídy vytvářet.

Klima ve třídě je zřejmě ovlivňováno prostřednictvím různých mechanismů, jsou to zejména:

- **komunikační a vyučovací postupy učitele**
- **struktura participace žáků na vyučování**
- **preferenze učitele**
- **sebesplňující předpověď**
- **klima školy, jejíž součástí je daná třída.**

Těmto mechanismům se budu nyní postupně věnovat, klimatu školy je však věnována druhá část, zde jej proto vynechám.

- Komunikační a vyučovací postupy učitele

V komunikačním chování jednotlivých učitelů existují značné rozdíly. Každý učitel používá své vlastní způsoby komunikace s žáky, některý mluví často v hodině, jiný hovoří méně, některý žáky často chválí a jiný je často napomíná. Učitel tímto svým chováním vytváří specifické komunikační klima, má vliv na charakter celého života ve třídě.

Můžeme rozlišit dva základní typy komunikačního klimatu třídy:

- A) *Komunikační klima suportivní (vstřícné, podpůrné)* – jeho účastníci se navzájem respektují, sdělují si otevřeně své pocity, potřeby, názory, přání.

B) *Komunikační klima defenzivní* (obrané) – účastníci takového klimatu spolu soupeří, nenaslouchají si navzájem, své pocity i názory se bojí vyslovit nahlas, skrývají je.

C)

Během své praxe si učitel vytváří určitý osobitý styl komunikace s žáky, později, s přibývajícím léty praxe, se tento jeho styl příliš nemění.

- Struktura participace žáků na vyučování

Klima ve třídě je do značné míry ovlivňováno také strukturou participačních aktivit žáků, tedy tím, jak často se žáci zapojují do vyučování, kteří z nich jsou aktivní častěji, kteří méně častěji či vůbec atd. Participace každého žáka je odlišná, v reálném vyučování jsou některé učební činnosti prováděny celou třídou, jiné jen některými žáky.

Míra participace jednotlivých žáků může být ovlivňována zejména těmito vlivy:

- **Počet žáků ve třídě:** Je-li žáků ve třídě mnoho, nemůže učitel během hodiny komunikovat stejně často se všemi žáky, při menším počtu žáků je situace lepší.

- **Lokalizace žáků ve třídě:** Při běžném rozmístění žáků ve třídě jsou žáci rozdílně zasahováni učitelskými aktivitami, vznikají tzv. *akční zóny*. Učitel se častěji obrací na žáky v předních lavicích než na žáky vzadu.

- **Preference učitele k jednotlivým žákům:** Učitel dává žákům rozdílně možnosti k participaci, protože mají různé postoje orientace ke svým žákům (pozitivní nebo naopak negativní).

- **Komunikace v závislosti na sexových rozdílech:** Učitelé a učitelky komunikují odlišně s dívkami a s chlapci, například učitelky se častěji dostávají do konfliktu s chlapci než s dívkami, učitelky častěji chválí dívky než chlapce, učitelé – muži méně často odlišují komunikaci v závislosti na pohlaví žáků.

- Preference učitele

Je naprosto přirozené, že učitelé se nemohou ubránit tomu, aby některé žáky měli raději než jiné, někteří žáci jsou učiteli sympatičtější, zdají se mu schopnější apod. Preferenční postoj učitele k žákům určujeme jako zvýrazněnou zaměřenost učitele na určité žáky ve třídě (tzv. „cíloví žáci“), tito se stávají častěji předmětem učitelova zájmu, jsou častěji nadhodnocováni nebo podhodnocováni. Učitel nemá čas ani kvalifikaci pro diagnostiku osobnosti každého jednotlivého žáka, nemůže se tedy vyhnout hodnocení žáků svými intuitivními způsoby.

- Sebesplňující předpověď

Tento pojem vyjadřuje, že domněnka o budoucím výkonu jedince (ať už správná či nesprávná) se může skutečně splnit, jestliže jedinec této domněnce věří a je v ní často utvrzován. Například někteří učitelé svým žákům často opakují svůj názor, že nejsou schopni zvládnout určité učivo či úkol. Tito žáci se mohou po čase začít skutečně projevat jako neúspěšní, protože učitelské domněnce nevědomky uvěří a začnou své chování orientovat na to, že jsou neúspěšní a nemají šanci, čímž potvrdí učitelskou domněnku a učitel s nimi podle toho bude zacházet. Naopak, jestliže učitel (například novému) jeho kolega sdělí, že žák J.K.

je výborný, i když je pouze průměrný, bude tento nový učitel s žákem podle toho jednat, a u žáka J.K. se může projevit dokonce zlepšení celkového prospěchu.

Jestliže se prokazuje, že učitelovo očekávání má vliv na interakci ve vyučování, měli by se učitelé naučit bránit se uplatňování svých nesprávných představ o žácích.

I. 3. ZKOUMÁNÍ KLIMATU TŘÍDY

Mnohé potíže žáků se školním prospěchem a s chováním nelze dobře diagnostikovat, tím méně napravovat, pokud nejsou k dispozici údaje o klimatu třídy, kterou daní žáci navštěvují. Jako příklad jmenujeme třídy, kde fyzicky slabší nebo odlišní žáci trpí agresivitou spolužáků, nebo vyučující, jejichž negativní působení na žáky vyvolává psychická mikrotraumata.

V současnosti existuje několik přístupů ke studiu klimatu školní třídy. Jejich přehledné shrnutí poskytují J. Čáp aj. Mareš: (Postupy pro zjišťování klimatu třídy jsou analogické metodám pro zkoumání klimatu školy, viz část II.2. tohoto textu.)

- Sociometrický přístup

Objektem studia není učitel, ale školní třída jako sociální skupina. K výzkumu se používá například sociometrický dotazník. Výzkumník zjišťuje, jak je třída strukturována, jestli se její struktura mění, jak se vyvíjejí sociální vztahy a jaký mají vliv na předpoklady žáků.

- Organizačně-sociologický přístup

Objektem studia je jednak celá třída jako skupina a jako organizační jednotka, ale také učitel jako řídicí pracovník. Badatel se zajímá především o to, jakým způsobem se rozvíjí týmová práce v hodině, zda je při plnění úkolů redukována nejistota žáků, zda mají žáci prostor pro vzájemnou komunikaci apod. Výzkum se provádí standardizovaným pozorováním.

- Interakční přístup

Hlavní zájem je kladen na interakci mezi učitelem a žáky v průběhu hodiny. Metodou pro zkoumání je standardizované pozorování, později také počítačové metody, popis a rozbor nahrávek interakce.

- Pedagogicko-psychologický přístup

Zkoumá se především spolupráce žáků ve třídě, kooperativní učení v malých skupinách, vzájemná sociální závislost žáků, jejich sebepojetí. Metodou pro výzkum je například posuzovací škála.

- Školně-etnografický přístup

Objektem studia je zde nejen školní třída, ale i učitelé a celý přirozený život školy. Zajímáme se o to, jak klima funguje, jak jej vnímají a svými slovy popisují jeho aktéři, jako diagnostickou metodu se využívá zúčastněné pozorování.

- Vývojově-psychologický přístup

Zkoumá se především žák jako osobnost a školní třída jako sociální skupina, ve které se žákova osobnost má vyvíjet. Výzkumy se provádějí především na období 5. – 8. ročníku školní docházky, tedy v období prepuberty a puberty. Sleduje se, jak učitel řídí hodiny, jak

žáky ukázní, zda užívá individuálního přístupu k žákům, jaké jsou vzájemné vztahy mezi učitelem a žáky. Na tom závisí zájem žáků o školu, jejich motivace pro učení, jejich sebepojetí, školní úspěšnost.

- Sociálněpsychologický a environmentalistický přístup

V současné době nejrozšířenější přístup. Objektem studia je školní třída jako prostředí pro učení, žáci konkrétní třídy a učitelé, kteří v této třídě působí. Výzkumníci sledují kvalitu klimatu, jeho strukturu, aktuální podobu i to, jaké klima by si jeho aktéři spíše přáli. Pro tento výzkum se užívají posuzovací škály, které vyplňují sami aktéři, sdělují v nich své osobní vidění klimatu, své postoje a subjektivně zbarvené názory a očekávání.

Poznatky získané při výzkumu klimatu třídy lze využít několika způsoby, jsou to například:

- prostý popis stavu klimatu ve třídě z pohledu žáků
- porovnání názorů žáků a učitelů na klima dané třídy
- srovnání aktuálního stavu klimatu s přáním žáků
- zjištění rozdílů mezi učiteli vyučujícími tutéž třídu
- zjištění rozdílů mezi školami (tradičními x alternativními, státními x nestátními, městskými x venkovskými apod.)
- zjištění působení klimatu třídy na osobnost žáka i učitele
- ovlivnění klimatu třídy

I. 4. OVLIVŇOVÁNÍ KLIMATU TŘÍDY

Klima třídy, které při vyučování panuje, má zásadní vliv na motivaci žáků a na jejich postoj k učení. Klima třídy se dá ovlivňovat. Nelze jej však ovlivnit stejnou měrou ve všech jeho složkách, nelze to provést rychle a bez spolupráce všech aktérů. Jde o dlouhodobou záležitost, v měsících.

Vytvoření cílevědomého klimatu orientovaného na úkol do značné míry přispěje k úspěšnému učení žáků. Důležité je zajistit co nejefektivnější využití učebního času, tzn. včas a rychle zahájit hodinu, pečlivě sledovat pokroky žáků a věnovat pozornost organizaci hodiny. To vše zajistí hladký průběh vyučování a udrží žáky aktivní. Důraz na cílevědomost a orientace na úkol je vlastně výuka v „podnikatelském duchu“. Pro takové klima je charakteristická spolupráce, důvěra v úspěch, žáci uznávají autoritu učitele, což dohromady vytváří klima příznivé pro práci a úspěšné učení.

Učitel by svým žákům měl pomáhat při plnění jejich úkolů a zadávat úkoly tak, aby si každý žák mohl zažít pocit z vlastního úspěchu, tzn. nežádat nespílitelné. Učení je totiž náročné i citově a selhání v něm je často dost bolestivé. Pro žáky je velice důležité, jak se učitel staví k jejich chybám a do jaké míry se zajímá o jejich pokroky. Učitel se musí bezpodmínečně vyhnout srážejícím poznámkám na adresu žáka, který opakovaně selhal, jinak nepříznivě ovlivní jeho sebeúctu. Takový žák se jinak stáhne do ústraní a zanechá veškeré snahy, čímž se snaží bránit se před dalším zraňováním.

Sebeúcta žáků má zásadní vliv na klima třídy. Největší vliv na jejich sebeúctu má způsob jednání učitelů s nimi. Jestliže učitel má převážně kladné, podporující, pochvalné a uvolněné poznámky, napomůže to značně budování sebeúcty žáků.

Ke klimatu třídy do značné míry přispívá také pořádek v učebně, smysl pro pořádek je proto třeba žákům neustále vštěpovat. Také celkový vzhled učebny je pro žáky důležitý, vlastně jím naznačuje, kolik péče bylo vynaloženo pro jejich příjemné učení. Čistá a útulná učebna s potřebnými pomůckami napomáhá vzniku kladného vztahu žáků k výuce.

II. KLIMA ŠKOLY

Žák nežije pouze v mikroklimatu své třídy, ale svůj život tráví v konkrétní škole. Své sociální zážitky a zkušenosti ze styku s učiteli, vedením školy, se staršími, mladšími a stejně starými spolužáky si fixuje, odnáší si je do svého dalšího života. Škola, kde panuje příznivé sociální klima, přispěje k rozvoji žákovy osobnosti, naopak škola, která se vyznačuje ohrožujícím sociálním klimatem může žákovu osobnost navždy vážně pozměnit. Je tedy velmi důležité věnovat se poznávání vlastností fungování tohoto systému, poznat klima celé školy, abychom mohli chodit celé školy cíleně zlepšovat a tím pomáhat žákům a učitelům zlepšovat jejich práci.

II. 1. TERMINOLOGICKÉ OTÁZKY

Různá mikrosociální prostředí se vyznačují různými vlastnostmi, pro které se v hovorové řeči i v odborné literatuře používají různá označení, např. klima, atmosféra, étos, prostředí. Tyto pojmy bych nyní ráda rozlišila:

- **Prostředí školy** – je to nejobecnější termín s širokým dosahem. Do prostředí školy se zahrnují například aspekty architektonické (přístup do školy a její okolí, její pavilony či naopak jednolitý blok, rozmístění tříd, vybavení odborných učeben, kabinetů, dílen, řešení šaten, tělocvičny, školní jídelny a chodeb, kabinetů), hygienické (nezávadnost stavebních materiálů, bezpečnost, akustika, osvětlení, vytápění, větrání, prach), ergonomické (velikost a podoba nábytku ve škole, uspořádání různých scelovačů a ovládacích prvků, uspořádání pracovních míst žáků i učitelů), organizační (řešení příchodů do školy, odchodů, dělení a spojování tříd pro jednotlivé předměty, režim o přestávkách, styk s rodiči, počty žáků a učitelů s ohledem na kapacitu školy, využívání prostor školy po skončení vyučování) apod.
- **Sociální atmosféra školy** – tento termín má daleko užší rozsah. Je to krátkodobý jev, situačně podmíněný a mění se během vyučovacího dne nebo týdne. Například atmosféra ve škole o velké přestávce, při zahájení školního roku, při inspekci, po těžkém úrazu některého žáka nebo učitele či atmosféra při rozdávání vysvědčení na konci školního roku.
- **Klima školy** – důraz je kladen na to, jak klima školy vnímají lidé, kteří se v dané škole pohybují, tedy samotní aktéři klimatu školy. Klima školy zahrnuje dlouhodobé postupy vnímání, hodnocení prožívání a reagování všech aktérů školy na to, co se ve škole děje, co se stalo v minulosti, nebo co se má stát v nejbližších dnech nebo i ve vzdálenější budoucnosti.

V rámci klimatu školy můžeme rozlišit jeho **dva krajní typy**:

Otevřené klima školy – ve škole převládá vzájemná důvěra, učitelé jsou zaujatí pro svou pedagogickou práci, jejich chování je otevřené a

nepředstírané. Ředitel školy spolupracuje se svými podřízenými a jde jim osobním příkladem. Pravidla chování a chodu školy jsou jasná a stálá.

Uzavřené klima školy – opak předchozího. Převládá vzájemná nedůvěra, učitelé nemají chuť se angažovat v pedagogické práci, jsou až apatičtí a lhostejní k výsledkům svého pedagogického snažení. Ředitel je neosobní, nejví pochopení pro své podřízené, školu řídí formálně a byrokraticky, nedovede ocenit kvalitní práci.

II. 2. METODY ZKOUMÁNÍ KLIMATU ŠKOLY

- Nestandardizované pozorování

Je to jedna z nejstarších metod, která se však používá dodnes. Návštěvník prochází školou, pozoruje její vybavení, organizaci jejího chodu, chování žáků, učitelů i ostatních zaměstnanců školy. Na základě tohoto subjektivního pozorování si vytváří svou osobní představu o klimatu konkrétní školy. Výsledný dojem je ovlivněn událostmi které pozoroval, délkou jeho pobytu ve škole, zvláštnostmi jeho osobnosti atd., je obtížné na takovém dojmu stavět a cokoli z něj vyvozovat.

- Standardizované pozorování

Nezúčastněný pozorovatel je na svou činnost předem připraven, vycvičen a přichází s cílem pozorovat určité dané aspekty dění ve škole. Pozorovatel má stanoven, na jaký okruh situací se má zaměřit, čeho především si má ve škole všimnout, má k tomu k dispozici popis jevů, postupy pozorování, definovaná hodnotící kritéria. Tento postup zpravidla používá školní inspekce, jde především o to, omezit subjektivitu pozorování, dva nezávislí pozorovatelé by tedy měli dospět k přibližně stejným výsledkům.

- Zúčastněné pozorování

Pozorovatel se snaží začlenit do života školy, zůstává tedy dlouhou dobu (měsíce až roky) ve škole a přestane být osobou zvenčí, může tedy posuzovat dění „zevnitř“.

- Rozhovor

Tazatel by měl být speciálně vycvičen. Část otázek, na které se ptá, je předem stanovena, aby se zajistilo pokrytí daných tématických okruhů, ale část se tazatel vytváří sám v reakci na průběh konkrétního rozhovoru. Nevýhodou je poměrná časová náročnost metody, malý počet osob, které lze metodou vyšetřit, také mohou vzniknout obtíže při zobecňování výsledků rozhovoru.

- Dotazníky a posuzovací škály

Jedná se o písemné získávání informací. Otázky jsou dané, odpovídají na ně žáci, učitelé, vedení školy, také rodiče. Výhodou je, že se touto metodou dají informace získat velmi rychle od širokého okruhu osob, spolehlivost výsledku lze statisticky testovat. Nevýhodou může být náročnost přípravy dotazníku a jeho neosobnost. Odpovědi mohou být také zkresleny tím, že lidé mají tendenci odpovídat podle toho, co je žádoucí stav, ne jak je to ve skutečnosti.

II. 3. POZITIVNÍ ŠKOLNÍ KLIMA

Většina výzkumníků v oblasti klimatu se shoduje, že bez pozitivního klimatu ve škole je obtížné vytvořit školu, která by efektivně fungovala. Proto vědce, ale i učitele, rodiče a žáky stále zajímá otázka, jaké jsou znaky pozitivního školního klimatu. Proto bych zde jmenovala ideální kritéria pozitivního školního klimatu tak, jak ho vnímají jeho bezprostřední účastníci, ale i další nepřímo zainteresované osoby.

- Znaky pozitivního školního klimatu z hlediska žáků:

- umožňuje samostatné objevné učení, ze kterého má žák radost
- požadavky odpovídají individuálním schopnostem žáka
- žák má jistotu, že bude akceptován a že se k němu přistupuje spravedlivě
- žák má možnost zažít úspěch
- organizace je pro žáka přehledná a srozumitelná
- podporuje rozvoj osobnosti žáka

- Znaky pozitivního školního klimatu z hlediska učitelů:

- učitel na svém pracovišti rád pracuje, dobře učí, rád spolupracuje s kolegy, žáky a rodiči
- učitel má možnosti prožívat citový soulad a pocit sounáležitosti s kolegy, úspěch ve svém oboru působnosti a pocit seberealizace v práci, pocit svobody a samostatnosti v práci

- Znaky pozitivního školního klimatu z hlediska rodičů:

- spravedlivé hodnocení a citlivé a spravedlivé zacházení s jejich dětmi
- kvalifikovanost učitelů (vychovatelská, odborná)
- individuální podpora každého dítěte
- vstřícnost učitelů

- Znaky pozitivního školního klimatu z hlediska veřejnosti:

- školní klima musí žáky připravit k úspěšnému zapojení do pracovního světa, k zodpovědné účasti na veřejném životě, k dodržování sociálních a pracovních ctností

II. 4. OVLIVŇOVÁNÍ KLIMATU ŠKOLY

Jestliže klima školy neodpovídá představám jeho účastníků, měly by po analýze stavu a stanovení cílového stavu následovat cílené zásahy. Avšak zásahy do klimatu školy musí být velice pečlivě promyšleny a připraveny, mohou být totiž problematické. Hlavní **problémy** jsou tři:

- Škola je složitý organismus a změny v takovém složitém organismu nejsou snadnou záležitostí.
- Zásahy se mohou odehrávat na různých úrovních organizace školy, ale změna jedné úrovně nemusí ovlivnit úroveň jinou.
- Změna klimatu školy je vlastně změna cílů, postojů, každodenních činností a chování desítek a ž stovek lidí, proto nelze výsledky očekávat rychle a ani u všech zúčastněných.

Jestliže se ve škole vyskytují negativní jevy, může se změna klimatu zaměřit na prevenci a eliminování takových jevů. Ve školách většinou jsou zkušenosti s protidrogovými programy, podobné preventivní programy se mohou zaměřit na násilí ve škole, prevenci úrazovosti, prevenci stresu u žáků apod.

ŠIKANANA

„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nebohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věci druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků.“

Velikým problémem šikany mezi dětmi je ta skutečnost, že je prováděna dětmi na dětech, které nejsou úplně duševně vyvinuty. Následky mohou negativně ovlivnit další výchovu obětí i agresora. Pro nedostatek věku nejsou mnohdy agresoři trestněprávně či občanskoprávně odpovědní. Výchovná opatření, která proti nim lze uplatnit jsou mnohdy nedostačující. Agresor tak uniká trestu a mnohdy v šikanování pokračuje, což u oběti vede k pocitu nespravedlnosti. Může také nastat případ šikany, kdy oběť je nucena k páchání trestních činů (ubližování, krádeže apod.), čímž se stává nedůvěryhodnou osobou v očích učitelů, policie, kteří oběti nevěří, že činy spáchala z donucení. Stává se, že agresoři zůstanou neprozrazeni a oběť může být ještě více poškozena.

Právní pohled na šikanu ve školách

Pedagogičtí pracovníci (i ředitel školy) nesou odpovědnost za chování žáků probíhající během výuky, ale i o přestávkách, jinak řečeno mají odpovědnost po celou dobu, kdy je žák svěřen jejich dočasnému dozoru (od vstupu do školy až po její opuštění, ale také při různých výletech, exkurzích apod.) Dle zákona a nařízeních za systémové aktivity v oblasti prevence šikanování odpovídá ředitel školy. Jeho povinností je zejména:

- seznámit žáky, učitele a vychovatele s problematikou šikany, má zajistit školení a další vzdělávání pedagogů v této problematice,
- seznámit pedagogy se systémem školy pro oznamování a vyšetřování šikany, vést pečlivou evidenci všech případů agresivního chování a šikanování, spolupracovat s odbornými institucemi ministerstva školství,
- ustanovit metodika prevence šikany, který odpovídá za informovanost pedagogů a aktivně se podílí na řešení problémů šikany,
- spolupracovat s žáky, rodiči a pedagogy při řešení šikany (zde má být kladen důraz na důvěrnost informací),
- stanovit pravidla chování a sankcí ve školním řádu,
- zajistit zvýšený a kvalitní dohled pedagogů o přestávkách.

Otázkou zůstává, jak se mají zachovat pracovníci školy, když šikanu objeví. Mají povinnost oznámit Polici ČR a orgánu sociálně-právní ochrany dětí skutečnosti, které ohrožují žáka, a spáchá-li žák trestný čin či opakované spáchal přestupek.

Kolikrát však je objevená šikana oznámena? Když již se šikana řeší, tak v rámci školy. Důvodem je vše vyřešit klidně a na půdě školy. Žák je potrestán zhoršeným stupněm chování,

jsou upozorněni rodiče, někdy je potrestán vyučující, který nezakročil v době šikanování (např. snížením osobního ohodnocení).

První osobou (institucí), na kterou by se měla oběť obrátit je právě pedagog. Je však důležité si uvědomit, že pokud je-li pedagog informován o šikaně, která by mohla být trestným činem (ubližení na zdraví, krádež apod.), a tuto trestnou činnost neoznámí na policii, mohl by být stíhán pro tyto trestné činy.

- neoznámení trestného činu (§ 168 trestního zákona),
- nepřekažení trestného činu (§ 167),
- nadržování (§ 166),
- popřípadě schvalování trestného činu (§ 165),
- účastníkem trestného činu (§ 10 trestního zákona) – v případě, že by pedagog viděl, jak je dítěti ubližováno a ponechal by ho bez pomoci mezi šikanujícími žáky.

Kromě obvinění uvedených výše, může být chování pedagoga kvalifikováno i jako porušení pracovní kázně. Na základě zanedbání dozoru může též znamenat občanskoprávní odpovědnost za škodu způsobenou nezletilými, na které byl povinen dohlížet.

Výchovná opatření vůči agresorovi dle školních předpisů

Dle školního zákona je možno agresorovi (žáku školy) uložit tato výchovná opatření:

- napomenutí, důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné či nepodmíněné vyloučení ze školy pro závažné provinění proti školnímu řádu (to však platí pouze u středních škol, jelikož dle § 20 školského zákona nelze vyloučit žáka, který nedokončil povinnou školní docházku), o vyloučení rozhodne ředitel školy, nejpozději do dvou měsíců co se o provinění dozvěděl, nejdéle však do jednoho roku, kdy k provinění došlo,
- snížení známky z chování,
- převedením do jiné třídy, pracovní či nevýchovné skupiny,
- doporučením rodičům obětí i agresorů návštěvy v ambulantsním oddělení střediska výchovné péče pro děti a mládež nebo v nestátních organizacích majících obdobnou náplň činnosti jako střediska výchovné péče.

Protagonisté šikany

Agresori

Většinou se jedná o nadprůměrně tělesně zdatné jedince, silné a obratné, ale není to pravidlem. Nedostatek tělesné síly může vyvážit inteligence spojená s bezohledností a krutostí. Agresor může také pro svůj závěr získat skupinu, proti jejíž převaze je oběť bezmocná. Většinou si agresor „kompenzuje svůj mindrák“, že je navenek tvrdý právě proto, že trpí pocity méněcennosti, závidí svým druhům úspěchy ve školní práci, že se cítí nešťastný. Pro agresora je typická touha dominovat, ovládat druhé, bezohledně se prosazovat. Určitou

roli při vytváření agresivity (už v předškolním věku) hrají temperamentové dispozice, zejména vznětlivost a impulsivita.

Typy iniciátorů šikanování

1. **typ** – hrubý, primitivní, impulsivní, se silným energickým přetlakem, kázeňskými problémy
2. **typ** – slušný, kultivovaný, sevřený, zvýšeně úzkostlivý, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu
3. **typ** – srandista, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený

Oběti šikany

Oběti šikany se může stát kdokoli. Šikana hrozí například dítěti, které přijde jako nové do sehraného kolektivu. Není ani vzácností, že se dítě stane předmětem nepřátelství skupiny pro nějakou svou přednost. Může to být dítě s velmi dobrým vztahem k některému učiteli. Mnohem častěji se však děti stávají terčem pro nějaký handicap. Jako záminkou šikany velmi často bývá odlišnost (rezavé vlasy, vzhledová vada, obezita apod.) od ostatních a toho využívají agresori. Pohrdání skupiny vedoucí k šikaně může postihnout i dítě ze sociálně slabé rodiny, jehož rodiče nemají peníze na oblečení, v němž by chodilo podle módy, ani na přiměřené kapesné.

KLASIFIKACE TYPŮ ŠIKANY

<u>Druhy šikanování</u>	<u>Příklady projevů</u>
Fyzické přímé aktivní	Útočníci oběť bijí, kopou, škrtní, fackují, ...
Fyzické aktivní nepřímé	Hlavní agresor pošle nohsledy, aby oběť zbili, oběti jsou ničeny věci, ...
Fyzické pasivní přímé	Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice (fyzické bránění oběti v dosahování jejich cílů)
Fyzické pasivní nepřímé	Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na záchod (odmítnutí splnění požadavků)
Verbální aktivní přímé	Nadávání, urážení, zesměšňování ..
Verbální aktivní nepřímé	Rozšiřování pomluv (patří sem i tzv. symbolická agrese, která může

	být vyjádřena v kresbách, básních apod.
Verbální pasivní přímé	Neodpovídání na pozdravy, na otázky apod.
Verbální pasivní nepřímé	Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé

VAROVNÉ SIGNÁLY

Přímé známky šikany

- posměch, pokořující přezdívky, nadávky ...
- kritika nenávislným, pohrdavým tónem
- panovačné a někdy kruté příkazy
- rvačky, honění, kopání, rány (které oběť neoplácí)

Nepřímé známky šikany

- žák nemá kamarády, o přestávce je sám
- o přestávce vyhledá blízkost učitelů
- před třídou vystupuje nejistě, ustrašeně
- působí depresivně, smutně, stísněně
- zhoršuje se prospěch
- má věci poškozené, rozházené, zničené
- oděv mnohdy poškozený, zašpiněný
- odřeniny, modřiny, škrábance (nechce vysvětlit příčinu)

POSTUP TŘÍDNÍHO UČITELE, MÁ-LI PODEZŘENÍ NA ŠIKANU

1. Konfrontovat svá pozorování s dalšími kolegy, nezapomenout na předchozího třídního učitele!
2. Co nejdříve oznámit své podezření vedení školy, výchovnému poradci, konzultovat další postup. Dohodnout se, zda další vyšetřování povede třídní učitel nebo jiná osoba (měl by to být člověk znalý problematiky). Případně přizvat psychologa.
3. Mezi čtyřma očima a bez zbytečného humbuku vyslechnout více nezaujatých svědků – spolužáků. Důležité věci si zapisovat (nahrávat), porovnávat, věnovat pozornost nesrovnalostem v časech a místech.
4. Spojit se s rodiči případné oběti, konzultovat výskyt nepřímých znaků. Poprosit je o spolupráci.

5. Teprve nyní vyslechnout oběť – citlivě, zcela diskrétně, zaručit bezpečí a důvěrnost informací. Vše zapisovat nebo nahrávat. Tento rozhovor musí provádět osoba, které oběť důvěřuje!
6. Vyslechnout agresory – překvapivě, mezi čtyřma očima, znemožnit domluvu výpovědí. Je-li pachatelů více, soustředit se na rozpory ve výpovědích. Vytipovat nejslabší článek, dovést k přiznání či vzájemnému obviňování.
7. Požádat vedení školy o svolání výchovné komise (vedení školy, výchovný poradce, třídní, případně další učitelé, psycholog z PPP). Ta na základě shromážděných informací posoudí, zda se jedná o šikanu a jaký je stupeň závažnosti, navrhne další postup vůči obětem, agresorům i třídě jako celku. Potrestání agresorů je individuální a závisí na věku, intenzitě šikany a na tom, zda se jednalo o první případ, nebo recidivu.
8. Individuálně pozvat k jednání rodiče agresorů, seznámit je se situací, sdělit jim navrhovaná opatření (zdůraznit možnosti nápravy) a požádat je o spolupráci. Pokud odmítají, zvážit oznámení na OPD a Policii ČR. V otázce trestů nepřistupovat na kompromisy.
9. Pozvat rodiče obětí, seznámit je se situací, domluvit se na opatřeních (terapie, osobnostní výcvik, organizační opatření apod.). Odmítají-li spolupracovat, zvážit oznámení na OPD.
10. Teprve nyní rozebrat situaci se třídou (vynechat případné citlivé detaily), prodiskutovat, vysvětlit nebezpečnost a důsledky šikany, oznámit potrestání viníků. Třídu nadále pozorně sledovat!
11. Pokud se situace vyřeší pouze odchodem některých žáků, měl by odejít agresor, nikoliv oběť!

Prevence šikany

1. Solidarita se slabými jako základ řízení třídy.

Obětí šikany se stává žák nějakým způsobem „slabý“ (fyzicky, rozumově, esteticky, ten, který svým zjevem a chováním nedovede vzbudit sympatie dětí ani dospělých, plachý, izolovaný, patřící k menšinové národnosti, náboženství nebo rase). Učitel by si měl těchto dětí záměrně všimnout a při každé příležitosti je pochválit, povzbudit, dodat jim odvahy, aby posílil jejich sebevědomí a ujistil je, že jsou stejně hodnotné jako ti ostatní. Měl by jim dát příležitost v něčem vyniknout, zapojit se do společné činnosti, zapadnout lépe do kolektivu.
2. Podpora autority učitele.

Zvýšení autority učitele a školy jako celku je nezbytnou podmínkou toho, aby se vypořádala se šikanou. Dokud si učitel musí nechat líbit od asociálních dětí otevřené urážky, lze těžko mluvit o tom, jak má chránit slušné děti před rváči, oběti před agresory.

Jedno opatření ke zvýšení autority je plně v moci ředitele. Může za své učitele – i za ty jen průměrné – důsledně stavět a jejich autoritu podporovat za všech okolností.

Učitel má právo obrátit se na ředitele nebo na zkušeného pedagoga se žádostí o pomoc, aniž by riskoval, že bude poučován. Pokud jde o dětskou agresi, má učitel plné právo opustit třídu, kterou v dané chvíli nedokáže zvládnout a žádat ředitele o razantní zásah, který mu umožní, aby se s obnovenou autoritou ujal své role.
3. Posílení demokracie ve třídě a ve škole.

Výchova dětí k demokracii spočívá ve stylu jednání učitele s dětmi a jejich rodiči.

6 hlavních zásad:

- a) **Ptát se dětí na jejich názory a přání**, trpělivě a s respektem jim naslouchat, diskutovat s nimi, vysvětlovat, nesouhlas chápat jako příležitost předvést toleranci k odlišným názorům.
- b) **Dávat dětem možnost volby** (při vhodných příležitostech).
- c) **Podporovat žákovskou samosprávu**: děti se učí vstupovat do role autority a jednat jako zástupci skupiny s vyšší autoritou, která se s nimi rodí a povzbuzuje jejich iniciativu.
- d) **Otevřeně informovat rodiče o problémech školy i o nepříjemných událostech, o chybách, ke kterým došlo**. Rodiče mají být o nebezpečí šikany informováni co nejdříve (při nástupu dětí do prvního ročníku). Má jim být řečeno zhruba toto: „Na naší škole šikanu nestrpíme. Je to surové, zbabělé a nečestné chování, které posuzujeme z morálního hlediska přísněji, než například krádež. Když se o nějakém případě dozvíme, použijeme proti pachateli netvrďší sankce. Zvláště nejmenší děti důsledně chráníme“. Takovéto prohlášení je důležité jako varovný signál rodičům potenciaálních agresorů, kteří bývají k útočnosti svých dětí benevolentní, někdy ji přímo nebo nepřímo podporují. Důležitější je však pro rodiče, jejichž děti jsou ohroženy šikanou.
- e) **Umožňovat rodičům co nejčastější přístup do školy** (tzv. politika otevřených dveří). Rodiče se mohou účastnit vyučování a na základě svých zvláštních znalostí a dovedností mohou výuku obohatit.
- f) **Podněcovat aktivitu rodičovské organizace na škole**. Poskytovat co nejvíce informací, spolupracovat, přenášet na ni jistou míru zodpovědnosti.

4. Ideová výchova.

Nezbytnou součástí prevence šikany mezi dětmi je výchova spočívající na tom, že dětem vštěpujeme základní mravní hodnoty (úcta ke každé bytosti, solidarita, soucit, obětavost, čest, atd.).

„Charta třídy“ (jedna z technik ideové výchovy) spočívá ve formulaci obecných zásad, které vytvoří sami žáci. (Jak by se měl chovat učitel k žákům, žáci k učiteli, žáci mezi sebou).

Pedagog je vede k zásadám „silný chrání slabého“, „žáci si navzájem pomáhají“. Nakonec děti vyberou ty nejdůležitější, napíší je na papír a všichni žáci i učitelé jej podepíší.

5. Princip kooperace ve výchově.

Vytváření kooperačních týmů podporuje zapojení outsiderů do skupinových aktivit, může jim pomoci získat respekt třídy, vyšší sebeúctu a usnadní agresorům jinou než agresivní interakci.

Kooperativní učení – žáci dané úkoly plní společně, úspěch závisí na všech členech spolupracujícího týmu (každý je hodnocen za výkon celého týmu). Při dobrém vedení se vytváří pozitivní vztahy, roste vzájemné porozumění a oslabují se rasové i jiné předsudky. Týmy musí být rovnocenné. Není vhodné začlenit do jednoho týmu více agresorů stejně jako agresora a oběť. Agresor má být v týmu dětí, které nemá šanci šikanovat. Později je možno zařadit agresora a oběť do stejného týmu, ovšem spolu s dětmi, které nepřipustí, aby bylo oběti jakkoliv ublíženo.

6. Ochrana dětí před vlivem mediálního násilí a pornografie.

Mediální násilí často svádí k přímému napodobování, kromě toho působí destruktivně na citový život, který se pod jeho vlivem oplošťuje a degeneruje směrem k primitivismu. Mediální násilí i pornografie snižují citlivost dětí, některé inklinují

k agresí, jiné k vystupňovanému strachu, oslabují smysl pro kázeň, pro hodnotné a čisté lidské vztahy.

Důležité je vést děti k tomu, aby užívaly média všeho druhu v rozumné míře a rozumným způsobem.

7. Dozor ve škole.

Dozor dospělých nad žáky je jednoduchým, ale účinným preventivním prostředkem proti šikaně. Čím více pedagogů nebo jiných dospělých je na chodbách během přestávek, v jídelně apod., tím méně příležitostí mají agresori k šikaně. Pedagog by měl procházet nejen třídy a chodby, ale všechny prostory – zejména málo frekventovaná zákoutí, kde by mohlo docházet k šikaně.

Je také možné pověřit slušné starší děti dozorem např. na hřišti.

8. Práce s potencionálními agresory.

Děti, které se zúčastnily závažné šikany nebo ji dokonce zosnovaly, nesmíme odepsat ani odsoudit. Je důležité pozorně sledovat a zakročit při prvním náznaku recidivy. Útlumu u agresivních sklonů dosáhneme těmito postupy:

- a) Užívat co nejvíce pochvaly – oceníme jejich nezávadné chování, zvláště když se jim podaří zvládnout impulzivitu v provokující situaci.
- b) Zaměstnat je činností – která je pro ně atraktivní, ve které mohou vyniknout (práce se dřevem, hlinou, ...).
- c) Učit je sociálním dovednostem.
- d) Pomáhat jim, aby si vybuchovaly osobní perspektivu – aby věděly, co čekají od budoucnosti a kvůli čemu stojí za to žít podle mravních zásad a hodnot.

9. Jak začít se soustavným potíráním šikany ve škole?

Prvním krokem je „zmapování“ situace pomocí anonymního dotazníku – zjišťujeme rozsah šikany na dané škole a srovnáváme navzájem jednotlivé třídy.

Výsledky dotazníku se probírají na schůzi učitelského sboru s vybranými rodiči a žáky, školním psychologem nebo zástupcem pedagogicko-psychologické poradny. Cílem je zviditelnit problémy šikany. Všichni musí vědět, že se škola rozhodla šikaně čelit. Je třeba sestavit plán akcí, které budou následovat. K tématu šikany a opatřením proti ní je třeba se periodicky vracet.

10. Výchova k odporu proti šikaně podle P. Říčana

(to mě fakt zaujalo, nevím co si mám o tom myslet, ale něco na tom je..)

Ve vztahu k šikaně spočívá nenásilné hrdinství (statečnost) v tom postavit se otevřeně na stranu napadeného a riskovat podíl na agresí, které je vystaven. Biologické přežití a nedotčenost vlastního těla se staly nejvyšší hodnotou. Přání, aby děti neutrpěly tělesnou újmu, stavíme na přednější místo než přání, aby z nich vyrostli čestní a stateční lidé. P. Řičan je přesvědčen, že je naší povinností vychovávat naše děti tak, aby se dovedly prát, aby se nebály ránu přijmout ani ránu dát. A aby zároveň tuto schopnost užívaly k dobrému. Potencionální oběti (děti slabé, neobratné, odlišné), by potřebovaly speciální výcvik – trénink tělesné síly. Také překonávání únavy, různého nepohodlí a drobných bolestí, třeba škrábanců a odřenin při pronikání hustým lesním porostem vede ke zvýšení odolnosti, pozvedá sebevědomí a přispívá k duševní vyrovnanosti a pohodě.

Moje přání je: ráda bych „jenom učila a spolupracovala se šťastnými, vstřícnými a vzdělávacími dětmi“ :-)) ..a Vaše?

E.P.